

Tussen Rijn en Lek 1977 4

<http://hdl.handle.net/1874/9726>

TUSSEN RIJN EN LEK
TIJDSCHRIFT VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET
GEBIED TUSSEN KROMME RIJN EN LEK

11e jaargang

nr. 4

nov./dec. 1977

Redactie-kommissie:

A. Graafhuis (eindredakteur), L.M.J. de Keizer, Houten,
mevr. drs. G. de Nie, Schalkwijk, G.M. Staal, Odijk.

Redactie-adres:

A. Graafhuis, p/a Gemeentelijke Archiefdienst, Alex. Numankade
199, Utrecht, tel. 030 - 711814.

Sekretaris der vereniging:

mevr. T. Springer-Stam, Platolaan 10, Zeist, tel. 03404-20627.

Inhoud van dit blad:

1. "De Oude Kerk te Zeist" door D.R. Klootwijk.
2. Terra Sigillata door G A. Kalee.
3. Een bedevaartpenning gevonden in Schalkwijk door
F.H. Landzaat.

Lidmaatschap: f 20,- per jaar. Studenten en scholieren
f 10,- per jaar.

Postrekening van de penningmeester nr. 21 45 85 t.n.v. de
Rabobank te Houten t.g.v. de rekening van de Historische
Kring "Tussen Rijn en Lek", nr. 32.98.07.498.

"De Oude Kerk te Zeist".

Van bovengenoemd boekwerk, uitgegeven door de van de Pollstichting te Zeist, verscheen onlangs het derde deel. Het werk berust in hoofdzaak op de verzamelde gegevens van wijlen H.J. van Eekeren, die aangevuld en voltooid werden door ds. P. Kuijper te Lochem.

Het boekwerk biedt tal van gegevens die ook van belang kunnen zijn voor de leden van de Historische Kring "Tussen Rijn en Lek".

Als inwoner van Bunnik was schrijver dezes sterk geïnteresseerd in de oude Kerkweg die, in de tijd dat Bunnik nog geen zelfstandige parochie was, de bewoners van ons dorp de gelegenheid bood de Zeister Kerk te bereiken.

De bestudering van dit gedeelte, "de kerkwegen uit het zuiden", te vinden in Deel I, bl. 27 t/m bl. 30, heeft ondergetekende nogal teleurgesteld.

De samensteller van deze bladzijden bleek de voorhanden zijnde bronnen niet altijd op de juiste wijze te hebben geïnterpreteerd, zodat dit deel van het werk o.i. kritisch benaderd dient te worden.

Mogen we, de tekst van genoemd gedeelte volgend, enkele punten naar voren halen.

1. "De oudste vermelding van deze (Cattenbroeker) (Kerk)weg is die in een acte van 31 augustus 1414". (bl. 27).

Dit is niet juist. Er bestaan oudere oorkonden waarin deze "Kercwech die van Cattenbroeck tot Zeyst ghaet" voorkomt. Op 20 april 1377 stond Otto van den Berghe (= Otto van Cattenbroeck) "die bruycwere" af van "5 mergen lands ende 4 hont mit der husinghe, hofstede ende alle timmeringhe die daerop staet ende toeboert, ende 12 roden weteringhe, daerbaven (=ten zuiden) naest leghet die Kercwech die van Cattenbroeck tot Zeyst ghaet, ende beneden (= ten noorden) die nonnen tot Vrouwen cloester". Het betreft hier het goed Kersbergen, groot 16 morgen. 1).

Ditzelfde goed komen we tegen in een oorkonde van 28 november 1392. 2).

In een charter van 16 mei 1393 wordt vermeld dat Otto van Woudenberg, in ruil voor 1 hoeve in Leersum, ontving: "3 hoeve lands beneden (= westwaarts van) Otten lant van den Berghe (= Kersbergen), naest gheleghen boven de Kercwech die van Cattenbroeck tot Zeyst gheet, ende beneden die nonnen van Vrouwencloester". 3).

Kersbergen en de boven genoemde 3 hoeven lagen, met enig ander land, in het Middelbroec, in het gerecht van Abcoude. Dit gebied strekte zich uit van de Koppelweg tot de Kerkhoogte.

Merkwaardig genoeg blijkt de samensteller van deze bladzijden de oorkonden van 1377 en 1392 wel gekend te hebben.

Hij gebruikt ze tenminste - zij het in een ander verband - in Deel II, bl. 169.

2. De oorkonde van "27 augustus 1418" (bl. 27), moet gedateerd worden op 27 juli 1418.

3. Op bl. 28, alinea 1 zegt de schrijver: "deze (Cattenbroecker) kerkweg is met de tegenwoordige Waterigeweg te vereenzelvigen, welke laatste naam trouwens ook al omstreeks 1580 voorkomt".

In de tweede alinea geeft hij de oostelijke en de zuidelijke begrenzing van Cockaertshoeve aan, gevormd door: "die oude Kerckwech, hetgeen hier kennelijk op de Cattenbroecker Kerkweg doelt".

Uit de tekst valt op te maken dat de schrijver, gerekend vanaf de Oude Kerk, als Cattenbroecker Kerkweg ziet: de Waterigeweg die, 100 m ten noorden van de afslag naar Couwenhoven een rechte hoek vormend zich 300 m in de richting Driebergen uitstrekte, om daarna, weer een rechte hoek vormend een eindweegs richting Bunnik te lopen.

We menen dat de schrijver zich hier bij herhaling vergist.

A. De Waterigeweg werd inderdaad in 1580 genoemd. Daarnaast kwamen sedert 1377 de "Cattenbroecker Kercwech" en sedert 1480 de "oude Kercwech" in tientallen oorkonden voor. Beide laatstgenoemden werden in al deze oorkonden slechts in één situatie gebruikt. De "Cattenbroecker Kercwech" alleen maar ter aanduiding van de zuidelijke grens van het Middelbroec, in het gerecht van Abcoude. En de "oude Kercwech" alleen als begrenzing van de Cockaertshoeve.

Nergens werd in een oorkonde één van de twee bovengenoemde wegen als synoniem tegelijk met de ander van het tweetal genoemd. En nergens werd één van de twee in de plaats van de ander genoemd. Vrijwel zeker wijst dit erop dat we met twee voor de tijdgenoot duidelijk verschillende wegen te doen hebben. Zodat de "Cattenbroecker Kercwech" en de "oude Kercwech" niets met elkaar te maken hadden.

B. De schrijver gebruikt in zijn betoog de hierbij afgedrukte kaart van bezit van het kapittel van St-Pieter uit 1571.

Helaas draait hij de kaart 90°. In die situatie zou de "Groeneweg of Kerkweg" (blz. 28) inderdaad van Bunnik naar Zeist gelopen hebben. Maar dan zou de evenwijdig aan genoemde weg stromende Blikkenburgervaart eveneens uit de richting Bunnik zijn gekomen.

Dat laatste is echter nooit het geval geweest. De Blikkenburgervaart heeft steeds op of vlakbij de plaats gelegen waar hij nu nog te vinden is en kwam dus uit de richting Driebergen naar Zeist. Deze vergissing doet in feite het hele betoog van de schrijver omtrent de ligging van de Cattenbroecker Kerkweg in het water vallen.

C. Voor de situering van "Cockaertshoeve" (bl. 28), hanteert de schrijver de "Bepalinghe" uit de oorkonde van 2 december 1480. Hij toont daarmee aan dat "Cockaertshoeve" zowel aan de oostelijke als aan de zuidelijke kant door de "oude Kercwech"

begrensd werd. Dat klopt. Maar de volledige tekst van de "Bepalinghe" zegt meer. Die luidt: "Deze 14 mergen ende 4 (de twee stukken land waaruit Cockaertshoeve bestond) legghen aen malcander viercant opstreckende, daer die oude Kerckwech naestgelant is aen die oestsijde ende oeck aen die zuijdzijde, ende die heeren van Oestbroeck naestghelant sijn aen die noert-zijde, aen tweste eijndt legghen tconvent van Windesem, tconvent van Oestbroeck ende ghemeen wech voers. Item aent westeijndt op ons lant bij die wech staet een hujs mit een berch ende boeghaert, dat getimmert hoert Heinrick mer alle die boemel (boemen) horen ons toe".

Tot tweemaal toe wordt in bovenstaande tekst opgemerkt dat de "oude Kerckwech" ook aan de derde, de zuidwestelijke kant van "Cockaertshoeve" ten dele de grens vormde. Zelfs in de gedraaide kaart van de schrijver klopt dat niet.

Met behulp van bovenstaande kunnen we, de talrijke oorkonden omtrent de "Cockaertshoeve" erbij raadplegend, de situatie rond genoemde hoeve grotendeels reconstrueren.

Deze Cockaertshoeve is te meer interessant omdat hij met zijn "Blockform" de enige hoeve van dit type is in de hele cope-ontginning van Cattenbroeck/Stoetwegen, het gebied tussen de Brugakker en de Zeisterweg. Het is niet onmogelijk dat deze hoeve al lang bestond, voordat men in de 12e eeuw het broekgebied van Cattenbroeck-Stoetwegen ging ontginnen in west-oost lopende lange stroken-verkaveling.

De hoeve is 18 morgen groot en "viercant". De zijden van de hoeve zijn dan bijna 400 m lang. Aan de oostkant vormt de "oude Kerckwech" de grens met de "papelice prove", aan de zuidkant die met land van St-Pieter dat enkele eeuwen lang gepacht werd door van Zulen van Blickenborch. De noordzijde werd begrensd door land van de Abdij van Oostbroek, terwijl aan de westzijde gelegen waren het land van Windesheim, van Oostbroek en de "oude Kerckwech".

De "oude Kerckwech" tussen de "papelice prove" en "Cockaerts-hoeve" kwam uit op de tegenwoordige Waterigeweg. Ongeveer tegenover de huidige Laan van Cattenbroeck.

We kunnen dit afleiden uit de oppervlakte van het voormalige Slotterrein. De bouwheer van het Slot, Willem Adriaan van Nassau, kocht daarvoor in 1681 de gehele "Papelice prove", groot 22 morgen. Tevens kocht hij de aangrenzende "Cockaerts-hoeve", maar gebruikte daarvan slechts 8 morgen voor zijn kasteelland. 4). De rest van de hoeve verpachtte hij. Langs de Waterigeweg strekte het Slotterrein zich toen uit vanaf de Lage weg tot de huidige afslag naar Couwenhoven.

Het terrein was 300m breed. De "papelice prove" strekte zich dan over een lengte van 620 m uit langs de Waterigeweg. De gebruikte 8 morgen van "Cockaertshoeve" sloten zich over een lengte van 230 m daarbij aan. Telt men hier de 100 m lengte van de Waterigeweg tussen Lageweg en Kerkhoogte bij op dan komen we aan de 950 m die deze weg inderdaad lang is.

De grens tussen de "papelice prove" en "Cockaertshoeve", d.i. de "oude Kerckwech" bereikte dus op 230 m afstand van de afslag naar Couwenhoven de Waterigeweg. Op oudere topografische kaarten is daar nog een duidelijke perceelsscheiding te vinden.

Vormde de Waterigeweg nu alleen de N. grens van de "papelice prove" en eindigde hij bij de "Cockaertshoeve", of liep deze weg oorspronkelijk nog verder door in de richting Bunnik? Vermoedelijk was het eerste het geval.

We kunnen uit de oorkonden afleiden dat de W.grens van de "Papelice prove", lang 300 m, geheel samenviel met de grens van "Cockaertshoeve". We weten ook dat die grens van de "Cockaertshoeve" 400 m lang was en het land van deze hoeve dus òf aan de noordelijke òf aan de zuidelijke zijde òf aan beide kanten buiten het pastoorsland uitstak. Liep de Waterigeweg voorbij de "papelice prove" verder door dan zou hij aan

de N. zijde of de grens van "Cockaertshoeve" gevormd hebben of door het land van deze hoeve gelopen hebben. Het laatste moet uitgesloten geacht worden.

Terwijl als N. grens van "Cockaertshoeve" nergens de Waterigeweg genoemd werd, maar steeds als die grens vermeld werd: "land van het Convent van Oostbroek". Het tegenwoordig laatste stuk van de Waterigeweg bestond dus oorspronkelijk niet; de Waterigeweg zal pas doorgetrokken zijn bij de aanleg van het Slotpark.

Bovenstaande zou inhouden dat de Koppeldijk in vroeger tijd korter was en waarschijnlijk aansloot op de Karsberghen Steegh, ongeveer 75 m ten N. van zijn huidige eindpunt. Deze Karsberghen Steegh, in de volksmond de "Romeinse Weg" genoemd, komt voor op de kaart van Bernard de Roy uit 1696. 5). Ten N. van de hofstede de Brakel is hij in de percelering nog terug te vinden als een smalle strook grasland, raaiend op de Kerkhoogte van Zeist. 6).

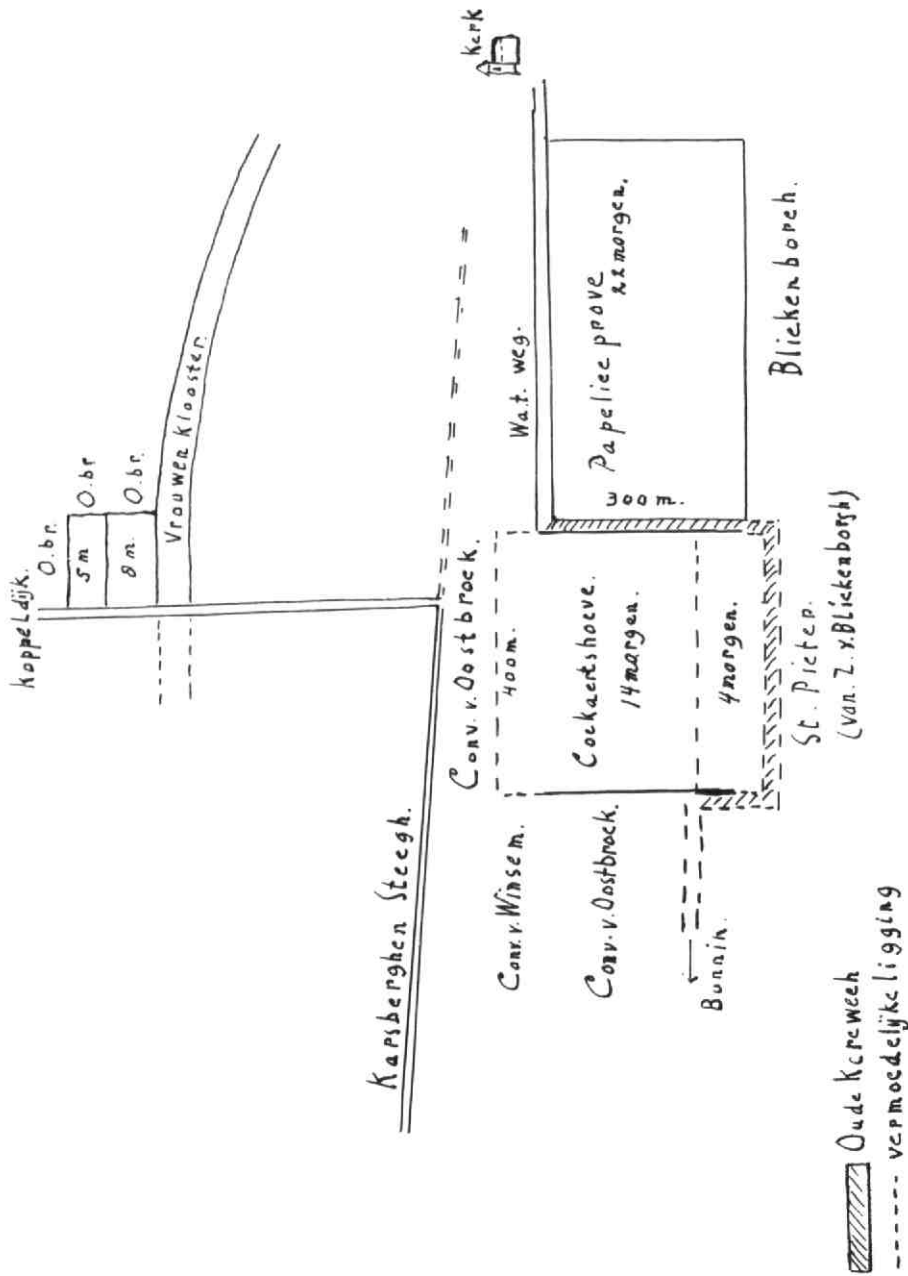
De Koppeldijk (wech), voor het eerst genoemd in 1347, 7). en de Karsberghen Steegh zijn zeer oude wegen. Zij hebben beiden een rol gespeeld in de cope-ontginning Cattenbroeck/Stoetwegen, welke ontginning reeds voor 1200 zijn beslag gekregen moet hebben. Bij zo'n cope-ontginning gaf de Bisschop, bezitter van het Wildernisregaal, een oppervlakte wilde moergrond ter ontginning uit. De "copers", meest geestelijke instellingen, werden tegen betaling van een lage eeuwigdurende tijs volledig eigenaar van de grond. Zij konden het land dan zelf ontginnen of het recht daartoe aan anderen overdragen.

Een cope-ontginning werd zeer systematisch opgezet. Uitgaande van een werkbasis - bij het in cultuur brengen van het Cattenbroeck waarschijnlijk de oude Hakswetering op de grens van Bunnik en Zeist - zette men de ontginning uit op een diepte van 6 voorling of 1250 m, waarna op het eindpunt van de ontginning meestal een weg evenwijdig aan de werkbasis werd gelegd. De percelering was zeer regelmatig met nauwkeurig evenwijdig

lopende perceelsscheidingen. Bovenstaande werkwijze is goed te zien in het gedeelte van Cattenbroeck begrensd door de Haks-wetering, de Kouwenhovenselaan, de Koppeldijk en de nu verdwenen Karsberghen Steegh. 8).

Direct ten Z. van de voormalige Karsberghen Steegh constateren we een onregelmatigheid. De percelen zijn daar het breedst aan de Bunnikse kant en lopen, nauwelijks merkbaar, iets smaller toe in de richting Zeist. Het is mogelijk dat het gedeelte boven genoemde steeg het eerst in cultuur gebracht is en dat men de rest van Stoetwegen daarna vanuit de Odijsker Steegh is gaan bewerken, om dan, komend in de buurt van de Karsberghen Steegh te ontdekken dat de uitmeting niet exact had plaatsgevonden, zodat hier de zaak wat bijgetrokken moest worden.

Als begrenzing van de landerijen in Cattenbroeck werd in de oorkonden steeds aangegeven: "streckende van de Hackswetering tot aan de Coppeldick". Bij een van deze landerijen vinden we, naast bovenstaande begrenzing, nog extra toegevoegd: "leggende aen die goede then Berghe". Daarmee komen we dan weer terug op de situatie ten O. van de Koppeldijk, want de vermelde toevoeging heeft ongetwijfeld iets te maken met de ligging van het goed Kersbergen en omgeving.

Aan de oostzijde van de Koppeldijk lag het gerecht van Abcoude. Het werd door een smalle uitloper van de Zeister Engh gescheiden van de Utrechtse weg en strekte zich dus van dichtbij de Kerkhoogte uit tot aan de Koppeldijk. 9). Aan de andere zijde van deze dijk lag het gerecht Cattenbroeck.

Het gerecht van Abcoude werd aan de noordzijde begrensd door land van Vrouwenklooster, terwijl de Cattenbroecker Kerckwech steeds als de zuidelijke begrenzing ervan genoemd wordt. 10). Kunnen we dus enig inzicht krijgen in de ligging van dit gerecht dan weten we ook waar we de Cattenbroecker Kerckwech moeten zoeken.

Bedoeld gerecht was vrij klein. Het bestond uit het ruim vijf morgen grote goed Kersbergen, met daarbij behorend land. Dit laatste was de in diverse oorkonden genoemde hoeve Middelbroeck. 11). Westwaarts van dit land van Kersbergen lagen drie hoeven van de Heer van Woudenberg. 12). Terwijl er ook nog sprake is van een stuk land van $6\frac{1}{2}$ morgen. Volgens een oorkonde van 4 januari 1398 schonk Otto van Woudenberg aan een vicaris ten Dom: "tween campen lants, alzo alze gheleghen zijn tot Zeyst in des Heren gherechte van Abcoude, houdende omtrind zevende half merghen, daer Gheryd van Vloeten naestghelant is aen die overzide ende die nonnen van Vrouwenklooster aen die nederzide, streckende van Henric Loefs lande aen der Steghen, die daerbi gheleghen is". 13). Ditzelfde land wordt wat duidelijker gesitueerd in een oorkonde van 6 september 1561 als: "streckende van den Coppeldijk tot Eemskercken lant toe". 14). Het lag dus tussen de Koppeldijk en Kersbergen in; zowel Henric Loef als Eemskerck waren in hun tijd immers eigenaar van laatstgenoemd goed.

Bovenbesproken $6\frac{1}{2}$ morgen land lag dus in de noordwestelijke hoek van het gerecht van Abcoude tegen de Koppeldijk aan. Het werd, evenals Kersbergen, de hoeve Middelbroeck en de drie hoeven van Woudenberg aan de noordzijde begrensd door land van Vrouwenklooster, dat dus de gehele noordgrens van het gerecht van Abcoude vormde.

Dit land van Vrouwenklooster is in de oorkonden terug te vinden. Het maakte vrijwel zeker deel uit van een post van 24 morgen die we, als bezit van genoemd klooster, reeds tegenkomen in de lijsten van het morgengeld over 1460 en 1470. Onder het hoofd Cattenbroeck vinden we diezelfde post terug in de manualen van het oudschildgeld van 1540, 1600 en 1685. 15). Het is de enige post van Vrouwenklooster in Cattenbroeck.

Een nauwkeurige omschrijving van de ligging van dit land treffen we aan in het manuaal van de goederen van Vrouwenklooster van 1632. 16). We lezen daarin dat Thonis Hendrickszoen pachtte van Vrouwenklooster: "seven ackeren ende noch twee ackeren roglands, gelegen in Cattenbroeck, ten beijden zijden van den Coppeldijk, streckende van de landen toecomende Jor(= jonker) Frederick van Baexen, Heere van Coninxvrij Zuijtwachts tot inde Hackweteringe toe". Genoemde jonker was eigenaar en bewoner van Kersbergen.

Dit bezit van Vrouwenklooster strekte zich dus in een lange strook uit van de Engh langs de noordelijke grens van het gerecht van Abcoude tot de Koppeldijk, om dan, aan de andere zijde van de Koppeldijk door het noordelijk deel van Cattenbroeck te lopen tot aan de oude Hakswetering, de grens tussen Zeist en Bunnik.

Blijkens bovenstaande oorkonde van 1632 en de genoemde lijsten van het oudschildgeld lag dit land van Vrouwenklooster geheel in Cattenbroeck. Dat gerecht strekte zich dus, behalve over het gebied tussen de Hakswetering en de Koppeldijk, ook met een smalle strook ten oosten van de Koppeldijk uit tot aan de Engh. Als de onderhavige post van 24 morgen dezelfde is als die uit de manualen van het morgengeld dan zal het oorspronkelijke gerecht Stoetwegen, in de 15e eeuw gesplitst in de gerechten Stoetwegen en Cattenbroeck, zich ook zover hebben uitgestrekt.

Waar kruiste de bovenvermelde strook land van Vrouwenklooster nu de Koppeldijk? Dit moet een eindweegs ten zuiden van de Koppelbrug geweest zijn.

We weten dat het geslacht Renesse en de Duitse Orde ten oosten van de Koppeldijk, naast elkaar gelegen, land bezaten dat dichter bij genoemde brug lag dan het land van Vrouwenklooster. De situering van het land van Renesse was: "oestwärts boven naestgelegen dat convent van Oestbroeck, westwärts die Coppeldijk ende noertwärts dieselve heeren van Oestbroeck voers. ende zuytwärts die heeren van den Duytschen huysen". 17). En die van het land van de Duitse Orde: "grenzende oostwaarts aan land van het Vrouwenklooster, westwaarts aan dat van Jan van Renes, noordwaarts aan dat van het convent van Oostbroek, en zuidwaarts aan de Coppeldijk". 18).

Reconstrueren we de situatie in dit gebied ten oosten van de Koppeldijk dan krijgen we de schetsmatige indruk die weergegeven is op de afgedrukte tekening.

Aan de zuidzijde van het gerecht van Abcoude lagen de drie wegen die door de samensteller van het boek over de Oude Kerk tot één weg verweven werden. Het zijn: de Oude Kercwech, steeds genoemd als begrenzing van Cockaertshoeve; de Waterige weg langs het pastoorsland en de Cattenbroecker Kerckwech, die de zuidelijke grens vormde van het goed Kersbergen, van de daarnaast gelegen hofstede Middelbroeck en van enkele nog verder westwaarts gelegen hoeven.

De Oude Kercwech moet zeer oud zijn. Het korte stuk ervan aan de westzijde van Cockaertshoeve sloot ongetwijfeld aan op een, zuidelijk van de huidige Koelaan gelegen weg, waarlangs de bewoners van Bunnik de kerk te Zeist konden bereiken. Bunnik bestond waarschijnlijk reeds in de Karolingische tijd, terwijl we met zekerheid weten dat de stenen kerk van Zeist uit 1180 houten voorgangers heeft gehad. Het is dus zeer wel mogelijk dat de Oude Kercwech reeds in de 10e eeuw bestond.

De Waterige weg moet dan uit dezelfde tijd dateren. Aan het eind van de Oude Kercwech gekomen vormde genoemde weg voor de kerkgangers immers de meest directe en voor de hand liggende toegangsweg naar de Zeister kerk.

Ook kan de ligging van het pastoorsland langs de Waterige weg wijzen op de hoge ouderdom van die weg. De pastoor van Zeist ontving geen tienden en moest dus leven van het enige hem door de Zeister gemeenschap ter beschikking gestelde stuk land. De naam Waterige weg komt in oudere oorkonden niet voor. Moeten we hem onder een andere naam zoeken dan is het meest voor de hand liggend om deze weg te zien als een gedeelte van de Oude Kercwech. Het is moeilijk denkbaar dat kerkgangers met de kerk in het gezicht de naam Kercwech plotseling laten schieten om dan voor de laatste 500 m op een andere naam over te schakelen.

De Cattenbroecker Kerckwech die "van Cattenbroeck tot Zeyst ghaet" moet veel jonger zijn. De aanwezigheid van deze Kerckwech wordt pas zinvol na de ontginning van het Cattenbroeck, die we in de 12e eeuw stelden. De bewoners van het noordelijk deel van Cattenbroeck, van de Zeisteroever, de Zeisterbrug en de Coppel zullen, met de kerk in het zicht niet de grote omweg over de Oude Kercwech genomen hebben. Zij hadden de weg langs de Koppeldijk, de tegenwoordige Godfried van Seystlaan, kunnen nemen. Die was immers, zoals we boven zagen, in het kader van de ontginning aangelegd. Met een kort aansluitend stukje weg kon men dan langs Waterige weg-Oude Kercwech bij de Zeister kerk komen.

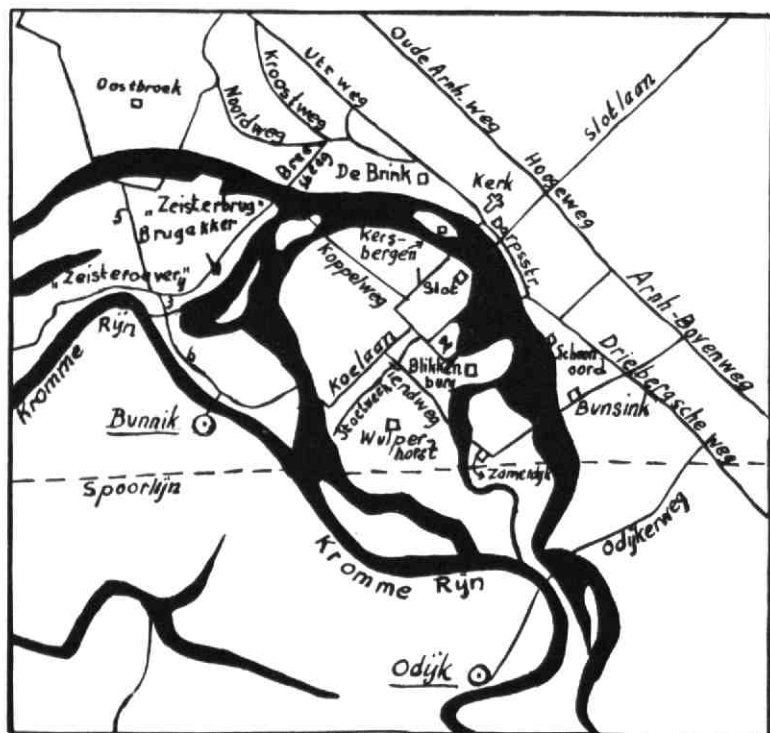
De Koppeldijk wordt echter nooit als Kercwech genoemd. Gezien de situering van de Zeister kerk moeten we dan tot de conclusie komen dat de bewoners van dit noordelijk gedeelte een kortere weg als "Cattenbroecker Kercwech" gekozen hebben. En die weg moet dan ten noorden van de Waterige weg gezocht worden. Al zal hij, als zuidelijke begrenzing van de hoeve Middelbroeck en van het goed Kersbergen, in de nabijheid van de kerk dicht bij de Waterigeweg gelegen hebben.

De noordelijke grens van het gerecht van Abcoude konden we, met behulp van land van Vrouwenklooster, enigszins situeren. Met de zuidelijke grens van het gerecht is dit zeer moeilijk. Wel weten we dat deze zuidelijke grens, de "Cattenbroecker Kerckwech", de zuidgrens is van Kersbergen, de hoeve Middelbroeck en de drie hoeven van de heer van Woudenberg. Geen enkele oorkonde informeert ons echter omtrent het punt waarop die weg aansloot op de Koppeldijk.

Wellicht krijgen we een kleine aanwijzing uit een post omtrent land van Oudmunster te Utrecht. Reeds in de 14e eeuw wordt daarbij gesproken over: "twaelf merghen lands also ghelegghen siin aen den goede ten Berghe in Cattenbroec". 19). Iets duidelijker is een akte van 20 september 1546 waarin gesproken wordt over: "twee hoeven lants item noch twaleff mergen lants gelegen aen den goeden ten Berch 't samen opstreckende van de Hackweteringe tot aen de Coppeldijk". 20). Uit meerdere oorkonden kunnen we opmaken dat de 12 morgen aan de westzijde tegen de Koppeldijk lagen. Het betreft hier dus een strook grond met een totale oppervlakte van 48 morgen. De afstand van de Hakswetering tot de Koppeldijk is 1250 m. De breedte van de strook land zou dan ruim 320 m geweest zijn. En aangezien dit het enige stuk land is met de toevoeging "aen die goede ten Berghe", zou men hieruit wellicht kunnen afleiden dat het gerecht van Abcoude over een lengte van 320m aan de Koppeldijk grensde. De Cattenbroecker Kercwech zou dan 320 m ten Z. van het bovenbesproken land van Vrouwenklooster op de Koppeldijk aansluiten.

We weten dat Cockaertshoeve in Cattenbroeck lag zodat dit gerecht, ten Z. van het gerecht van Abcoude, ook uitstak in de richting van de kerk. Indien bovenstaande juist is zou dat betekenen dat het gerecht van Cattenbroeck zelfs met een vrij brede strook ten Z. van het gerecht van Abcoude gelegen was.

In de lijsten van het Oudschildgeld wordt opgegeven dat deze post 40 morgen groot was. Aangezien de genoemde 12 morgen kloosterbezit waren is de mogelijkheid niet uitgesloten dat een deel daarvan als "geamortiseerd goed" buiten de aanslag van het Oudschildgeld gehouden werd.

Bodemkundig kaartje van Zeist met diverse voormalige Rijnarmen. Men ziet hierop o.a. de Brugakker, de Zeisterbrug en de Breesteeg.

1. Waterige weg
2. Blikkenburgerlaan
3. Kouwenhovense wetering
4. Vinkenbuurt
5. Tolakkerlaan
6. "Kibbruggerwech"

N.B. De "oude" Blikkenburg lag dichterbij het Slot.

4. In alinea 3, bl. 28 lezen we: "De genoemde Groeneweg wordt op de kaart van De Roy uit 1677 ten onrechte als de Stoetweg aangeduid; de hof Stoetwegen lag nl. bepaald niet aan deze weg, maar ongeveer een halve km. ten zuidoosten ervan, iets ten zuidwesten van de Tiendweg, welke laatste in een goederenlijst uit 1632 de "Stoetweger Thientweg" wordt genoemd, waarom ik meen dat de tegenwoordige Tiendweg voorheen Stoetweg heeft geheten, en dat de zoeven genoemde Groeneweg de oude verbinding tussen Bunnik en Zeist is geweest"

We toonden boven reeds aan dat de schrijver de kaart van St-Pieter uit 1571 verkeerd gebruikte. De Blikkenburgervaart en de evenwijdig daaraan lopende Groeneweg kwamen in werkelijkheid vanuit de richting Driebergen naar Zeist. Bij een juist gebruik van de betrokken kaart blijkt meteen dat deze Groeneweg dus nooit de van Bunnik naar Zeist lopende Stoetweg geweest kan zijn.

De opmerking dat de hof "Stoetwegen" een eind verderop lag en de betreffende weg daarom niet de Stoetweg kon zijn snijdt geen hout. De Stoetweg is genoemd naar het gerecht Stoetwegen waar hij doorheen liep.

De door de schrijver gewraakte Stoetweg en Stoetweger Thientweg komen voor op de kaart van De Roy uit 1677, terwijl de tekenaar de Thientweg ook nog intekende op de "Nieuwe Kaart van den Lande van Utrecht" uit 1696.

De eerste kaart werd vervaardigd ter bepaling van de "Hoge, Lage ende Middelbaere Jurisdic tie" van de nieuwe Heer van Zeist en bouwer van het huidige Slot. De tweede, bestemd voor officiële doeleinden, maakte De Roy in opdracht van de Staten van Utrecht. Het is niet aan te nemen dat De Roy, voor de directe omgeving van Utrecht tot in kleinigheden betrouwbaar, de neiging gehad zal hebben om vlak onder de ogen van zijn tijdgenoten-opdrachtgevers aanstoot gevende onjuistheden in zijn kaartwerk op te nemen. We kunnen er veilig van uit gaan dat De Roy de situatie juist weergaf.

Vergelijken we onderstaande charters dan blijkt daaruit dat de Stoetwegh niet vereenzelvigd kan worden met de tegenwoordige Tiendweg.

1.20 februari 1533 verpachtte de Landcommandeur der Duitse Orde Balye te Utrecht aan Cornelis Lambertss.:

"5 morgen land in het gerecht van Stoetwegen, grenzende oost aan land van het Vrouwenklooster, west aan dat van Herman Jacobss. te Zeist, noord aan dat van Jan Aartss. te Utrecht en zuid aan de Kromme Rijn." 21).

Dit land, het enige dat de Duitse Orde in Stoetwegen bezat, lag dus aan de Kromme Rijn en grensde west aan land van Herman Jacobss.

2.1525. In het Manuaal van de goederen van het Karthuizerklooster Nieuwlicht bij Utrecht staat onder dat jaar vermeld:

"Herman Jacobss. op Stoetwegen heeft mede ingehuert die helft van XXXXIII mergen lants daer hij op woent". 22)

De ligging van dit land werd aangeduid in de koopakte van 5 april 1500, waarbij het Karthuizerklooster deze grond verwierf: "die rechte helfte van drie ende veertich mergen lants" "daer boven die vijff ende dertich morghen Ghijsbert Wouters. ende beneden die heeren van Sinte Marien tUtrecht naestgelant zijn, ende boven die acht morgen die heeren van den Duytschen huysse bynnen Utrecht mitten convent van Vrouwenkloester buyten Utrecht ende beneden datselve convent van Vrouwenkloester naestgehelant zijn". 23).

Dit land bestond blijkbaar uit twee gedeelten; één van 35 morgen en één van 8 morgen. Het eerste gedeelte werd begrensd door land van het Kapittel van St-Marie. Het tweede gedeelte grensde aan het boven vermelde land van de Duitse Orde en moet zich dus tot bij de Kromme Rijn uitgestrekt hebben.

3. Het vermelde land van St-Marie was een oud bezit van dit Kapittel. In een acte van 22 februari 1397 wordt de ligging ervan aangeduid. "een halve hoeve lants also alze ghelegen is in Stloedweghen opstreckende aan beide ziden van Stloedweghen wech" 24). Het Kapittel bezat geen ander land van deze omvang in Stloedwegen.

Die halve hoeve, 8 morgen groot dus, lag aan weerszijden van de "Stloedwegher wech" en begrensde de 35 morgen van het Karthuizer klooster. Het perceel van St-Marie moet dan vrij lang en smal geweest zijn.

De parcelering van de cope-ontginning Stloedwegen is West-Oost gericht. Het land van het Karthuizerklooster strekte zich, vanaf de Kromme Rijn uit in de richting van Bunnik naar Zeist. Dat van het Kapittel van St-Marie lag daaraan evenwijdig. En aanzien de Stloedweger weg midden in laatstgenoemd land lag en de lengterichting ervan volgde moet deze weg dus van Bunnik naar Zeist gelopen hebben. Vereenzelviging van de Stloedweger weg met de tegenwoordige Tiendweg is dus onjuist; De Roy heeft de wegen goed ingetekend op zijn kaarten.

D.R. Klootwijk.

1. Inv. Archief der Bisschoppen van Utrecht. no. 109 xx.
2. Idem.
3. Idem.
4. Inv. Archief der Staten van Utrecht. no. 972.
5. Bernard de Roy. Nieuwe Kaart v.d. Lande van Utrecht. 1696.
6. D.R. Klootwijk. "Rijngrensverdediging in Romeinse tijd".
"Tussen Rijn en Lek", 10e jaargang no.4, 1976.
7. Inv. Archief Kapittel van St-Jan, no. 169 fol. 27.
8. H.v.d. Linden. "De Cope". Bijdrage tot de Rechtsgeschiedenis
v.d. openlegging der Hollands-Utrechtse
laagvlakte.
9. Inv. Archief der kleine kloosters en kapittelen. no. 540.
10. Bronnen voor de Geschiedenis van Zeist. Uitgave v.d.
Pollstichting. Dl. I. en II. Talrijke voorbeelden.
11. Zie o.a. 27 juli 1418. v.d. Pollstichting, Zeist.
Inv. v.d. Handschriften, Huis Kersbergen, no. 1.
12. Zie 3.
13. Inv. Archief Kapittel ten Dom. no. 2952.
14. Idem. no. 2954.
15. Zie 10. Dl. II bl. 267.
16. Inv. Archief der kleine kloosters en kapittelen. no. 1143x.
17. Inv. Archief Gem. Utrecht II. no. 2815-6.
18. Zie 10 Dl. II, bl. 1.
19. Inv. Archief Kapittel van Oudmunster. no. 2037.
20. Inv. fam. Archief de Pestere. no. 219. Rijksarchief Utrecht.
21. Archief R.D. Balije te Utrecht. Inv. no. 1270.
22. Zie 9, no. 602 folio 69.
23. Zie 9, no. 664.
24. Inv. Archief Kapittel van St-Marie, no. 1411.

TERRA SIGILLATA

Dit voor de Romeinse tijd zo karakteristieke fijne rode aardewerk werd aanvankelijk vooral in Italië vervaardigd, o.a. in Arezzo en Cincelli (bij Florence) en in Pozzuoli (bij Napels). Het terra sigillata-vaatwerk, dat in deze ateliers vanaf ca. 30 v. Chr. in grote hoeveelheden geproduceerd werd, omvatte o.a. reliëfversierende kelken en onversierde borden en kommetjes (fig.2). De fabrikanten exporteerden hun producten naar alle delen van het Romeinse rijk. Het zwaartepunt van de export was echter gericht naar de landen om de Middellandse Zee. In enkele filialen in Frankrijk (Lyon) en in het Rijnland(?), door fabrikanten uit Italië gesticht, werd in het begin van de 1ste eeuw na Chr. eveneens terra sigillata vervaardigd.

Terra sigillata producten die afkomstig zijn uit ateliers in Italië Lyon en het Rijnland (?) worden in ons land vooral gevonden in de Romeinse legerplaatsen van Nijmegen en Vechten, die reeds tijdens de regering van keizer Augustus (27 v.- 14 na Chr.) bezet waren.

Tijdens de regering van Keizer Tiberius (14-37) werden in Zuid-Frankrijk, o.a. in Montans, la Graufesenque en Banassac ten N.O. van Toulouse, nieuwe fabrieken gesticht. De oudste Zuidgallische terra sigillata-vormen zijn duidelijk imitaties van terra sigillata typen die in Italië vervaardigd werden. Maar in de loop van de 1ste eeuw ontwikkelden de fabrikanten vele nieuwe vormen. Zuidgallische terra sigillata werd tot ca. 110 na Chr. uitgevoerd naar Engeland, België, de Rijnstreek, Spanje, Noord-Afrika, Griekenland en de Donaulanden. Dat deze producten ook aftrek vonden in Italië bewijzen vele vondsten in Rome, Ostia en Pompeii. De bekendste vindplaatsen in ons land zijn: Nijmegen, Vechten, Utrecht en Valkenburg Z.H.-dorp. Ook uit Heerlen, Rossum, De Meern, Zwammerdam, Woerden, Valkenburg Z.H.-woerd en Velsen is veel Zuidgallische terra sigillata bekend.

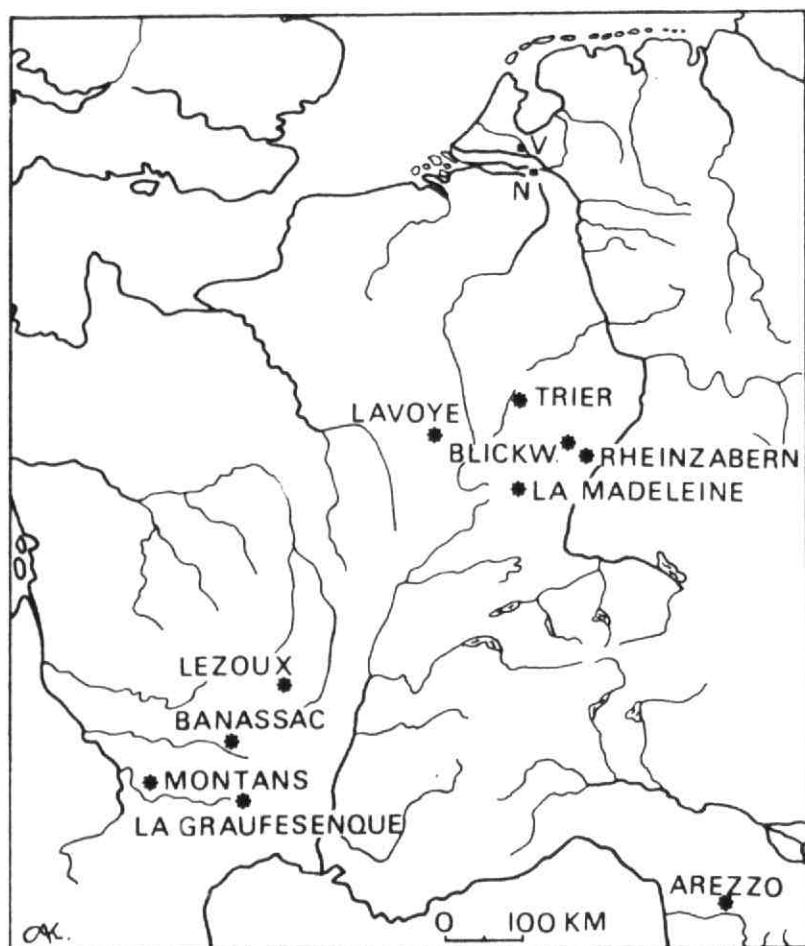

Fig. 1

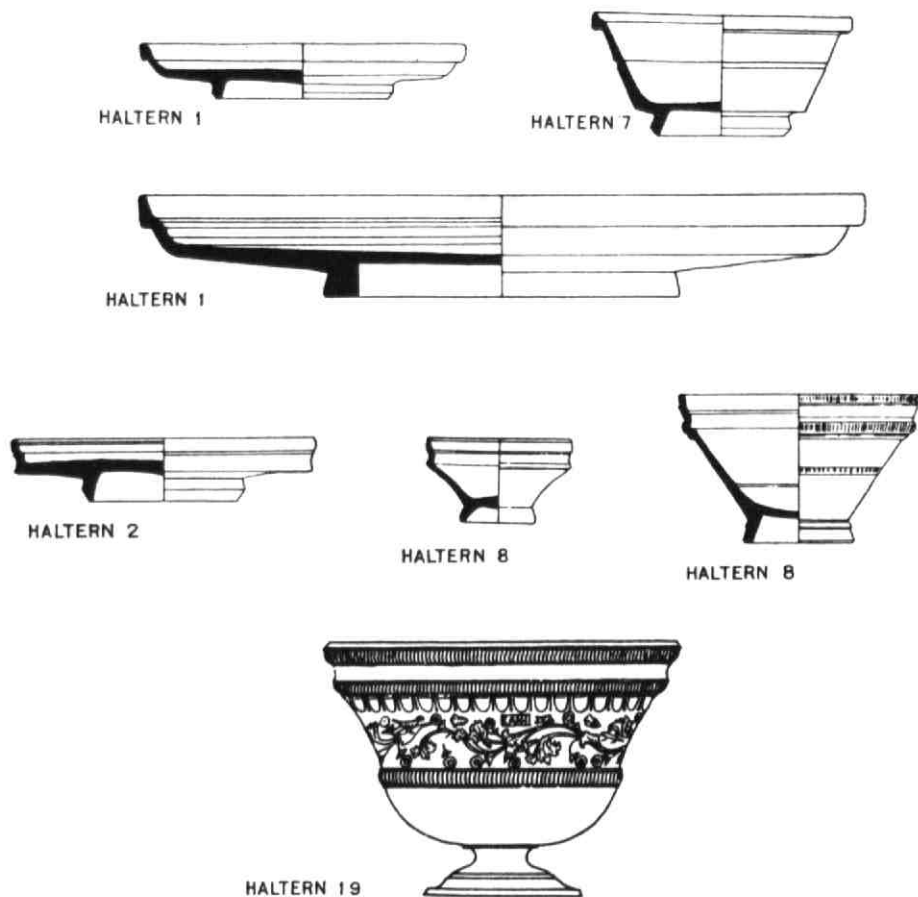

Fig. 2

Reeds in de tijd van keizer Tiberius zijn enkele fabrikanten in Lezoux, nabij Clermont-Ferrand, begonnen met de vervaardiging van terra sigillata. Ook in Les Martres-de-Veyre, ten zuidwesten van Lezoux, werd terra sigillata geproduceerd. Deze Middengallische ateliers hebben, gebruik makend van de gunstige handelsroute, in de 2de eeuw vooral naar Engeland geëxporteerd. In de legerplaatsen langs het Nederlandse gedeelte van de Limes wordt relatief weinig Middengallische terra sigillata gevonden.

De periode van (betrekkelijke) rust en veiligheid in de noordelijke grensgebieden, tussen ca. 70-230 na Chr., was gunstig voor de ontwikkeling van handel en nijverheid; de bevolking nam sterk toe. Aangetrokken door deze nieuwe afzetgebieden, vestigden zich tussen 80-120 talrijke fabrikanten in Noordoost-Frankrijk en aan de overzijde van de Rijn. De Oostgallische ateliers voorzagen de bevolkingscentra in Frankrijk, België, Nederland, Duitsland en de Donaulanden van hun producten; Engeland werd slechts in beperkte mate bevoorraad. Voor ons land waren vooral de ateliers van Chémery-Faulquemont, Blickweiler, La Madeleine en Lavoye van belang. Deze produceerden voornamelijk in de eerste helft van de 2de eeuw. De fabrieken van Trier en Rheinzabern waren in de 2de eeuw en eerste helft van de 3de eeuw de belangrijkste leveranciers van terra sigillata voor deze streken.

Omstreeks het midden van de 3de eeuw gingen de terra sigillata-fabrieken, ten gevolge van vijandelijke invallen en verwoestingen, verloren. In de 4de en het begin van de 5de eeuw zijn in Noord-Frankrijk weliswaar weer enkele centra productief (o.a. in Avocourt en Les Allieux), ten westen van Verdun, maar de kwaliteit van de producten is sterk achteruitgegaan en ook de vormenschat is grotendeels veranderd. De kommen zijn in deze tijd versierd met een geometrisch patroon van verticale, horizontale en diagonale streepjes, dat met behulp van een radstempeltje opgebracht is. Producten met een dergelijke geometrische versiering zijn in ons land vooral gevonden in Friesland, Groningen en Zuid-Limburg.

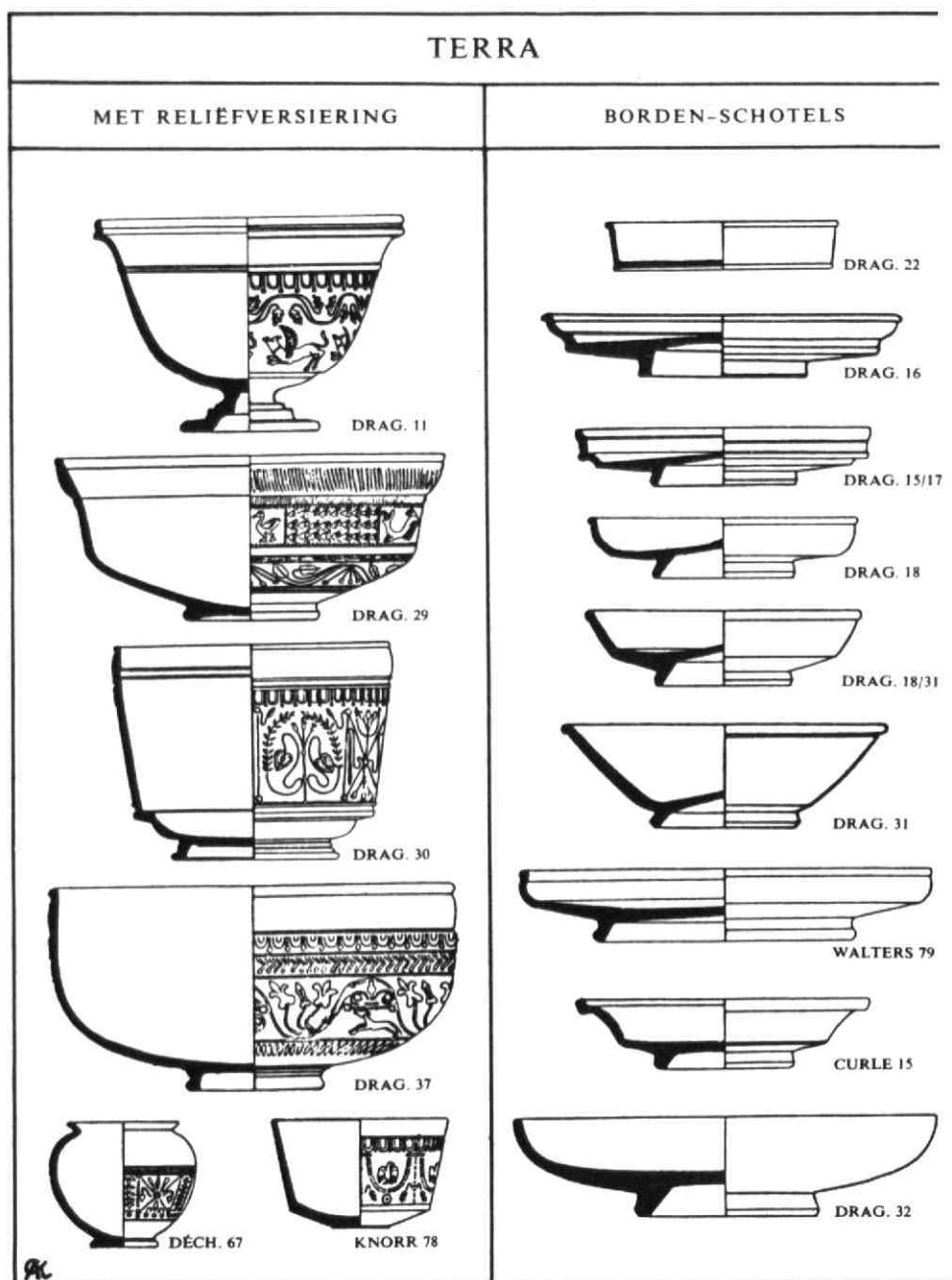
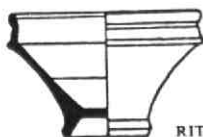

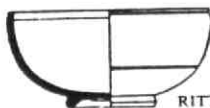
Fig. 3

SIGILLATA

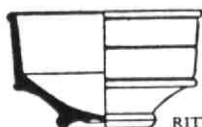
KOMMETJES

RITT. 5

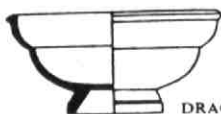
RITT. 8

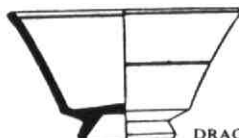
RITT. 9

DRAG. 24/25

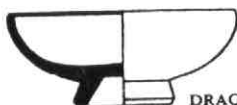
DRAG. 27

DRAG. 33

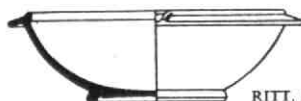

DRAG. 35

DRAG. 40

SCHALEN

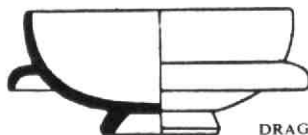
RITT. 12

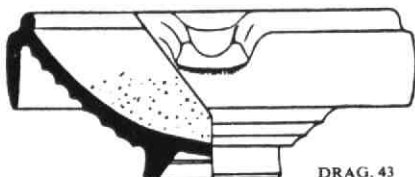
CURLE 11

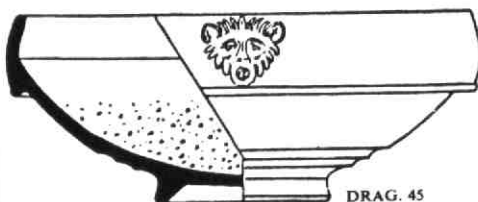
DRAG. 36

DRAG. 38

DRAG. 43

DRAG. 45

0 CM 5

Een van de eerste onderzoekers, die zich intensief met de bestudering van terra sigillata heeft beziggehouden, was H. Dragendorff. De, in zijn tijd (eind 19de eeuw), bekende vormen heeft hij een opeenvolgend nummer gegeven: Dragendorff typen 1-55. J. Déchelette, R. Knorr en H.B. Walters hebben, in 1904 en later, naast de reeds bekende vormen, een aantal nieuwe typen afgebeeld en op Dragendorff doorgenummerd: Déchelette 56-77, Knorr 78 en Walters 79-81. Latere onderzoekers, die nieuwe vormen publiceerden, hebben deze doorlopende nummering niet voortgezet; zo kennen wij o.a. de typen Ritterling 5, 8, 9, 12 en Curle 11 en 15. Voor de terra sigillata producten die uit ateliers in Italië stammen worden de aanduidingen van Loeschcke, Ohlenroth en Dragendorff-Watzinger (zie literatuurlijst) gebruikt.

In de westerse ateliers werden minstens 170 verschillende typen geproduceerd. De meeste van deze komen in onze streken vrij weinig voor. Veelvuldiger vinden wij de op fig. 3 weergegeven vormen. Zeker 90% van al het terra sigillata-materiaal, dat in ons land gevonden wordt, kan men hierop terugvinden.

Terra sigillata kan versierd en onversierd zijn. De met reliëfs versierde vormen Dragendorff 11, 29, 30, 37, Déchelette 67 en Knorr 78 werden met behulp van vormschotels, met ingedrukte negatieve versiering, vervaardigd (fig. 4). De rand van de wrijfschaal Dragendorff 45 is versierd met een applique in de vorm van een leeuwepoot. Op de randen van de typen Dragendorff 35, 36 en Curle 11 heeft de pottenbakker met zachte klei blaadjes gespoten (barbotine-techniek). Ook versierde men bekers, door de decoratie in de lederharde kleiwand uit te steken (glas-slijpversiering, fig. 5).

Met uitzondering van enkele vormen (o.a. Dragendorff 35, 36, Curle 11 en de inktpot) dragen veel onversierde producten op de binnenzijde van de bodem de naam van de fabrikant, met de toevoeging OF, OFIC (= officina: werkplaats van), F, FE, FECIT(gemaakt door) of M, MA, MANV (van de hand van).

De reliëfversierde kom Dragendorff 29 heeft het naamstempel eveneens op de binnenzijde van de bodem; een enkele maal is ook een naamstempel tussen de versiering aangebracht. Bij de beker Dragendorff 30 en de kom Dragendorff 37 is de naam tussen de versiering gestempeld. In de 2de-3de eeuw heeft men ook wel eens een naamstempel op de onversierde rand aangebracht. Enkele fabrikanten (o.a. Masclus en Sabinus van La Graufesenque) hebben hun naam met een schrijfstift in de nog weke vormschotel geschreven. De beker Déchelette 67 en het kommetje Knorr 78 zijn zelden gesigneerd.

Terra sigillata kan op grond van vorm, kwaliteit, decoratiestijl en naamstempels vrij nauwkeurig gedateerd worden. Kenmerkend voor de 1ste eeuw zijn o.a. de versierde vormen Dragendorff 11, 29 en Knorr 78; de borden Dragendorff 15, 15/17, 18, de kommetjes Dragendorff 24/25, 27, Ritterling 5, 8, 9 en de schaal Ritterling 12. De kom Dragendorff 29 is tot in het begin van de 2de eeuw ook in Midden- en Oost-Gallië vervaardigd. In de 2de eeuw en eerste helft van de 3de eeuw zijn de meest gebruikte typen: de versierde kom Dragendorff 37 (voor het eerst omstreeks 60/65 na Chr. vervaardigd in Zuidgallische centra), de schotels Dragendorff 31 en 32, de kommetjes Dragendorff 27 (tot ca. midden 2de eeuw), 33, 40 en de schalen Dragendorff 38, 43 en 45. Bepaalde vormen zijn slechts korte tijd geproduceerd, b.v. Ritterling 5, 8, 9 en Dragendorff 11, 16 en 24/25; andere zijn zeer lang in gebruik geweest, o.a. Dragendorff 30, 31, 32, 33, 37 en 45.

C.A. Kalee

Fig. 4

Fig. 5.

Literatuur:

- H. Brunsting. Terra sigillata. In: Westerheem, 21, 1972, blz. 252-268.
- H. Comfort. Terra sigillata. In: Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Suppl. VII, 1940, kolom 1295-1352).
- J. Curle, A. Roman frontier post and its people. The fort of Newstead in the parish of Melrose. Glasgow, 1911.
- J. Déchelette. Les vases céramiques ornés de la Gaule romaine (Narbonnaise, Aquitaine et Lyonnaise). Parijs, 1904.
- H. Dragendorff. Terra sigillata. Ein Beitrag zu Geschichte der griechischen und römischen Keramik. In: Bonner Jahrbücher 96-97, 1895.
- H. Dragendorff, C. Watzinger. Arretinische Reliefkeramik mit Beschreibung der Sammlung in Tübingen. Reutlingen, 1948.
- C. Johns. Arretine and Samian pottery. Londen, Brits Museum, 1971 (met opgave van literatuur).
- R. Knorr. Die verzierten Terra-Sigillata-Gefässe von Rottweil. Stuttgart, 1907 (type Knorr 78 op blz. 13).
- S. Loeschcke. Keramische Funde in Haltern. Ein Beitrag zur Geschichte der augusteischen Kultur in Deutschland. Münster, 1909 (proefschrift Bonn).
- L. Ohlenroth. Italische Sigillata mit Auflagen aus Rätien und dem römischen Germanien. In: 24./25. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1934/35, blz. 234-254.
- F. Oswald. Index of potters' stamps on terra sigillata "Samian Ware". Margidunum, 1931 (herdruk Londen, 1964).
- F. Oswald, T. Davies Pryce. An introduction to the study of terra sigillata treated from a chronological standpoint. Londen, 1920 (herdruk 1966).
- E. Ritterling. Das frühromische Lager bei Hofheim im Taunus. Annalen des Vereins für nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung, 40, 1912.
- H.B. Walters. Catalogue of the Roman pottery in the departments of antiquities, British Museum. Londen, 1908.

Een bedevaartpenning gevonden in Schalkwijk

Vorig jaar vond een van de jeugdige medewerkers van onze archeologische werkgroep in Schalkwijk een bedevaart- of pelgrimspenning.

Na een grondig onderzoek door het Kon. Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Stenen te 's Gravenhage, bleek dat de penning in het jaar 1895 geslagen moet zijn.

Het is een "Wallfahrtsmedaille", die in Aken door ene CK gemaakt werd.

De penning staat afgebeeld en is beschreven in "Die Wallfahrtsmedaillen des Rheinlandes in Geschichte und Volksleben" door Ursula Hagen (1973).

Op de voorzijde van de penning staan rondom het wapenschild van Aken de "vier grote relikwieën": het kleed van Maria (1), links de windselen van Christus (2), rechts de doek waarop het hoofd van Johannes de Doper lag (3) en onderaan de lendedoek van Christis (4).

Het randschrift luidt: "Sanctae reliquiae majores almae basiliae regalis B.M.V. Aquensis". (Heilige belangrijke overblijfselen van de verheven Koninklijke Kerk van de H. Maagd Maria te Aken).

Op de keerzijde is de Madonna met kind - gezeten op haar troon - te zien; de tekst daar luidt: "Ave.Maria.gratia.plena.ora.pro.nobis" (Wees gegroet Maria, vol van genade, bid voor ons).

De bedevaarten naar Aken werden eens per 7 jaar gehouden. Zij stammen uit de vroege middeleeuwen en bestaan tot nu toe. Men kan zich voorstellen, dat tijdens deze pelgrimages verschillende relikwieën werden rondgedragen.

Vaak stond de bedevaart naar het Akense heiligdom in verband met situaties in omliggende steden, zoals grote nood of de bevrijding daaruit.

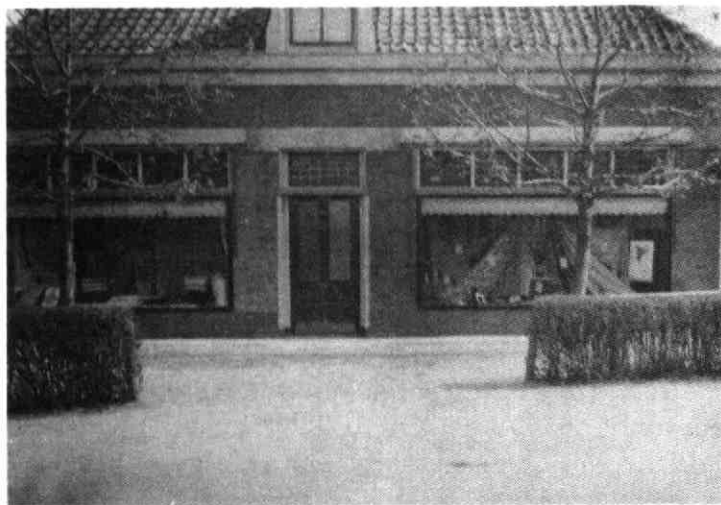

afb. 1. Voor- en keerzijde van de Akense bedevaartpenning.

72 Wallfahrtsmedaille o. J. (um 1895) von CK Zinn; rund 37,6 mm; mit Stäbchen
afel 2, 5 Vs. SANCTAE RELIQUIAE MAJORES ALMAE BASILIAE REGALIS
B. M. V. AQUENSIS * zwischen Fadenkreisen, sonst wie 67, aber in der Mitte
Dreieckschild mit dem Aachener Stadtwappen; in den Außenzwickeln des Vier-
passes Rankenornamente.

Rs. AVE. MARIA. GRATIA — PLENA. ORA. PRO. NOBIS wie 68, aber
unten C. — K. — Umrandung: Fadenkreis.

Bs. Aachen, Heimatmuseum. — Brüssel, C&M. — Leverkusen, U. Jakubzik. — Mün-
chen, Münzslg. Lit. Müller, Ausstellung, Nr. 167. — Stadtparkasse, Ausstellung,
Titelseite. — Thyssen, Heiligtumsfahrt-Ausstellung, B IV 15.

afb. 2. Afbeelding van het nu afgebroken huis van de
familie Mulder. J.H.R. Ramweg te Schalkwijk

De vondst in Schalkwijk is natuurlijk merkwaardig.

De eerste vraag, die opkomt is: aan welke inwoner van Schalkwijk kan deze penning hebben toebehoord?

Die eigenaar zou wel eens een pelgrim van 1895 geweest kunnen zijn. Die veronderstelling is zo vreemd nog niet, omdat ook Schalkwijkers nog heden ten dage bedevaarten ondernemen naar Lourdes en Kevelaar.

In mei van dit jaar trokken nog 10 inwoners van Schalkwijk - samen met vele anderen - ter bedevaart naar Bannaux in de Ardennen.

Nu iets over de plaats waar de penning werd gevonden: achter de werkplaats van de aannemer Ab v.d. Eijden te Schalkwijk.

Via veel omwegen kwam ik in contact met de heer H. Mulder, Buijs Ballotstraat 43 te Utrecht, die in 1891 in Schalkwijk geboren werd.

Hij vertelde mij, dat zijn ouders zo'n 100 jaar geleden woonden op de plaats waar thans de genoemde aannemer zijn domicilie heeft. En vervolgens - en dat is veel belangrijker - dat zijn ouders vaak ter bedevaart gingen.

De veronderstelling, dat deze de penning zouden hebben meegebracht ligt dus voor de hand.

Alleen wist de heer Mulder mij niet te vertellen of zijn ouders ooit aan een pelgrimage naar Aken hebben deelgenomen.

De heer F. van Vliet - 81 jaar oud en wonende in Schalkwijk - bevestigde mij, dat er thans nog mensen in Schalkwijk zijn, die op gezette tijden ter bedevaart gaan.

Vóór de Tweede Wereldoorlog was hij als "broedermeester" direct bij de voorbereiding van bedevaarten vanuit Schalkwijk betrokken, o.a. naar Heiloo, Den Briel, Dokkum en Kevelaar.

Over de bedevaart naar Aken wist ook hij echter geen bijzonderheden te melden. Misschien beschikt een lezeres of lezer van dit verhaal over meer gegevens, waarvoor bij voorbaat dank.

F.H. Landzaat.